

Poznámky k jazyku a stylu Hájkovy *Kroniky české*¹

FRANTIŠEK MARTÍNEK

1. Úvod

Jaroslav KOLÁR psal o tom, že kronikář Václav Hájek z Libočan se k minulosti nestaví jako historik v dnešním slova smyslu, ale jako epik (1981: 13–15). Hájkova výpověď v *Kronice české* (1541) tak není suchou letopisnou zprávou, ale v první řadě literárním dílem. Prameny jsou Hájkovi jen materiálem, při jehož dotváření uplatňuje vedle své fantazie a fabulačních schopností také zkušenosti z kazatelny. Vzniká živý literární text, jehož „orální vypravěčské povaze“ odpovídá, že významovým celkem Hájkova vyprávění není věta, nýbrž celý odstavec s náhodným členěním jednotlivých vět (tamtéž).

Jubilantova ediční a interpretační činnost umožnila užívat Hájkův text jako důležitý zdroj pro lingvistická zkoumání češtiny 16. století.² Š. ZIKÁNOVÁ analyzovala ve své disertaci (v tisku; o Hájkově textu se pojednává na s. 185–197) postavení přísudkového slovesa ve větě. Podle jejích zjištění klade Hájek ve srovnání s dobovou historiografickou produkcí přísudkové sloveso méně často na konec věty, a jeho text je tedy mezi historiografickými díly netypický (tamtéž: 188). Přechodová slovesa v přísudku se na rozdíl od dobových jazykových norem umisťují „častěji na počátek a doprostřed než do pozice před postponovaným členem“ (tamtéž: 196).

¹ Příspěvek vznikl v rámci doktorandského grantového projektu *Lingvistická analýza českých humanistických textů* (GA UK č. 16809/2009) a v rámci projektu č. S900610505 *Slovní zásoba češtiny doby střední – „editio princeps“ (analýza lexikálního materiálu a jeho zpřístupnění v elektronické formě)* začleněného do Programu podpory cíleného výzkumu a vývoje AV ČR.

² Češtinu poloviny 16. století samozřejmě nemůžeme zkoumat pouze na základě *Kroniky české*. Přestože text je důležitou památkou z této doby, a navíc působil jako jazykový vzor, nelze jej ztotožnit s „jazykovou normou“ uvedeného období, protože byl významně ovlivněn jednak jazykem a stylem některých Hájkových starších předloh (včetně cizojazyčných), jednak Hájkovou vědomou preferencí prostředků vyššího stylu a (skutečných i domnělých) archaických jazykových prvků, jež se výrazně projevují např. při řečové charakteristice postav.

2. Analytická verbonominální spojení

Jako jeden z nápadných jazykových prostředků, podtrhujících epické významění textu (srov. 1. kapitolu a níže), vystupují v *Kronice české* spojení významově vyprázdňeného (formálního, funkčního, kategoriálního, depletivního) slovesa (**Vk**) a abstraktního podstatného jména (**Sa**) – nebo předložkové fráze obsahující **Sa** – *typu dáti dary, činiti škodu, míti vědomost, upadnouti v nemoc*. Nazýváme je **analytická verbonominální spojení (AVNS)**.³ Jejich vznik na základě tzv. transformace sémanticko-syntaktické struktury (srov. KRALČÁK 2005: 29–30) můžeme metaforicky označit jako významové „srůstání“ původních větných členů.

Repertoár Hájkových AVNS jsem zkoumal v diplomové práci (MARTÍNEK 2008). Odlišil jsem je tam od jevů příbuzných: od slovesných frazémů, tedy spojení s celkovým významem nedělitelným na jednotlivé komponenty (dnešní příklady: *dát košem, ztratit hlavu, brát na lehkou váhu*), a volných spojení bez celostního významu (*dát košili, přivést do města*).

AVNS při srovnání s přísudkovými plnovýznamovými slovesy potvrzují zařazení Hájkova vypravování do vyšší stylové roviny, mezi literární texty, a za jejich častým užíváním stojí snaha o zdůraznění, zvýznamnění sdělovaného. Kronikáři také pomáhají udržet odstup od vypravovaných příběhů a dodat jim na vážnosti: podstatně častěji se vyskytují např. v těch úsecích textu, kde se představují myšlenky a plány významných panovníků, než např. v dramatickém líčení bitevních scén.

Jiné jazykové prostředky – barvitě slovesně-jmenné frazémy, obrazná přirovnání a metafory – Hájkovi naopak umožňují vstupovat do textu mnohem osobněji a expresivněji. V textu se však vyskytují poměrně zřídka.⁴

³ Podrobněji k vymezení AVNS (označovaných též jako analytické predikáty aj.) viz KRALČÁK (2005), MACHÁČKOVÁ (1983), ČERMÁK (1974). Poznatky germanistické lingvistiky k popisu tzv. Funktionsverbgefüge (dále FVG), jež můžeme zhruba ztotožnit s centrem AVNS, přehledně shrnuje HELBIG (1984). – Odchylně od Kralčáka řadíme k AVNS i spojení s abstraktem v nominativu (*věc se přihodí*).

⁴ Příklady: *že jsú sobě Čechové krále svého zlehčili a biskupa volili jako žáby špalka* [tj. špačka], *aby jím nic nerozkazoval* (1225); *ó jak jsem sobě dal zlú raddu, by mi bylo nyní voliti, nechtěl bych prstu mezi dvěře a veřeje vstrčiti ani mezi otce a syna se přičiniti* (1251; jedná se o přímou řeč člověka vedeného na smrt, odsouzeného za intrikování mezi Václavem I. a Přemyslem Otakarem II.); *a syna svého s nimi pustil jako bez vesla na moře* (1301); *skrze takový nepořádný účinek zhasla svíce hořící království českého, neb již kmen kráľuov českých, kterýž měl svoju počátek od Přemysla, tu jest přetržen a zahynul* (1306). Zdrojem dokladů je HÁJEK Z LIBOČAN 1541 (podrobněji ve 3. kapitole, úryvky jsou lokalizovány rokem v Hájkově textu).

Vraťme se ale k AVNS. Ta mohou podléhat nominalizaci (srov. příklady níže) a v Hájkově textu se pak stávají jedním z ustálených prostředků pro strukturaci textu a jeho plynulé navazování:⁵ *hned po vykonání toho korunování* (1229); *po vykonání toho hodování* (1302); *po vykonání té svatby* (1306); *po takovém příměří učiněném* (1260) atd. Další komunikační předností nominalizovaných AVNS, nesoucích informaci zapojenou do širšího kontextu, je jejich schopnost text zhušťovat.

Ještě je nutné poznamenat, že AVNS bývají paušálně označována jako jev charakteristický pro moderní jazyk.⁶ Přesto někteří autoři popsali jejich rozšíření ve starých jazycích, resp. v dřívějších fázích dnešních jazyků: štúrovskou slovenštinu charakterizoval po této stránce KRALČÁK (2005), němčinu 18. až 20. stol. SEIFERT (2004; na materiálu zákonů), další autoři analyzovali příslušné aspekty slovesně-jmenného vyjadřování ve střední a rané nové horní němčině, v latině, čínštině atd.⁷

3. Cíle článku a metody práce

V předchozí kapitole byly naznačeny vybrané, především stylistické úlohy AVNS v textu *Kroniky české*. Toto dílo jistě nabízí mnoho dalších námětů k lingvistické analýze; v následujících kapitolách budeme věnovat pozornost dvěma z nich: (4) popíšeme úlohu přívlasktů u nominálních členů AVNS a (5) srovnáme repertoár slovesně-jmenných spojení v Hájkově originálu a v raně novohornoněmeckém překladu Jana Sandela (HÁJEK Z LI-BOČAN 1596).

Vzhledem k objemu celého textu jsou východisky výzkumů sondy. Ve 4. kapitole vycházíme z citované diplomové práce i z nově excerpovaných úseků textu. Zdrojem sondy provedené v 5. kapitole jsou dva krátké úseky textu *Kroniky* o rozsahu asi 40 normostran textu, z nichž jsme vyexcerpovali

⁵ Stranou zde ponechme další prostředky užívané ke strukturaci textu – chronologickou osu vyprávění jako hlavní kompoziční princip díla, členění kroniky na větší celky pomocí obrázkové výzdoby nebo stylisticky rozmanitá spojení (jako *téhož léta, roku toho, času toho* apod.) v úvodu jednotlivých odstavců. O tom všem viz KOLÁR 1981: 16n.

⁶ K tomu srov. jen titul von Polenzova článku „Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache in der rationalisierten Welt“ (zvýraznil F. M.), přestože sám von Polenz by existenci AVNS ve starších vývojových etapách němčiny rozhodně nepopíral.

⁷ Srov. seznam literatury u SEIFERTA (2004: 265–284, zvl. položky Hoffmann, Mesli, So, Tao a van Pottelberge).

394 dokladů slovesně-jmenných spojení.⁸ Ve 4. i 5. kapitole lokalizujeme doklady uvedením roku v Hájkově textu. Český text transkribujeme podle běžných zásad z transliterace pořázené J. Linkou (HÁJEK Z LIBOČAN 1541), němčinu v 5. kapitole v dokladech transliterujeme,⁹ v zápisu spojení však sjednocujeme jednotlivé pravopisné varianty.

4. Přívlastky u nominálních členů AVNS¹⁰

V této kapitole budou uvedeny typy přívlastků u jmenného komponentu AVNS v Hájkově textu a zhodnoceny jejich funkce. Předtím je však nutné připomenout, že v literatuře najdeme o přívlastku u jmenného komponentu AVNS protichůdná tvrzení.

Podle P. KARLÍKA (2002: 339) přívlastek narušuje a rozvolňuje ustálenost „analytického predikátu“ (AVNS). Spojení, v němž je substantivum přívlastkem rozvito, nemůžeme podle něj považovat za syntaktickou jednotku. Podobně G. HELBIG (1984: 170n.) možnost rozviti jmenného komponentu FVG adjektivním přívlastkem obecně vylučuje, i když uvádí výjimky (tamtéž: 174). F. ČERMÁK (1974: 296) naproti tomu píše, že některá abstrakta mohou být rozvíjena adjektivem intenzifikačním nebo hodnotícím (srov. příklady níže v bodě a) a že k modifikaci abstrakta adjektivem také dochází na přechodu do oblasti **terminologické** (*podat zlepšovacím návrh*) nebo **frazeologické** (*mít poslední slovo*). Důležitý je i závěr, který uvádí I. NĚMEC, když charakterizuje víceslovné lexémy (1968: 36n.), byť mezi jeho příklady, pocházejícími ze starších vývojových etap češtiny, se AVNS nevykytují: substantivum ve víceslovném lexému může být rozvito výrazem „**pleonastickým nebo konstantním**“ (např. *prolili svou krev za vlast*).

Pro starší fáze jazyka jsou charakteristické nepravidelnosti, variantnosti a méně ostré hranice mezi jazykovými jevy (k tomu KRALČÁK 2005: 117), a proto je vhodné nevymezovat jednotlivé jazykové prostředky příliš úzce.

⁸ Jedná se o doklady z rozmezí let 1254–1260 (ff. 238v–244r originálu a ff. 319r–326v první části překladu) a 1413–1415 (ff. 369v–372r originálu a ff. 72r–75r druhé části překladu). Mezi 394 doklady spojení je 180 německých a 179 českých AVNS (tedy v obou jazycích asi 45 %), zbytek tvoří vybrané frazémy a volná spojení (srov. 2), ale také prostá slovesa na místě AVNS v překladu či originálu. Ve 122 případech stojí AVNS v obou jazycích na tomtéž místě.

⁹ S drobnými výjimkami: počáteční *j-* a *v-* označující samohlásky přepisujeme jako *i-* a *u-*, *f* přepisujeme jako *s*.

¹⁰ Kostru této kapitoly jsem publikoval v jiném článku (MARTÍNEK, v tisku).

Z tohoto důvodu nebyl při sběru materiálu akceptován přísně syntaktický pohled a příklady nebyly předem vyřazovány, ale naopak byly využity poznatky z prací citovaných lexikologů (srov. výše). Rozvití abstrakta přívlastkem tak příslušné spojení z množiny AVNS nevylučuje.¹¹

Nyní se podívejme, jaké přívlastky u jmenných komponentů AVNS najdeme v Hájkově textu.

(a) První typ přívlastku tvoří adjektivum **vyjadřující kvantifikaci nebo kvalifikaci**. Podává informaci o velké míře (intenzitě) vlastnosti, stavu apod. nebo potvrzuje jejich kvalitu. Sám přívlastek má velmi malou informační hodnotu a ustaluje se (např. ve spojení *upadnouti v těžkou nemoc*): *a veliké jim almužny rozdávatí kázal* (1201); *od Soldána krále ejiptského u veliké poctivosti držáni byli* (t.); *bylo v Čechách na mnohých místech hrozně země třesení a k večeru spadl velmi veliký sníh* (t.); *král to od něho vděčně přijal a z toho daru poctivé poděkování učiniv* (1234). Užití adjektiva opačného významu, tedy vyjádření nenáležité malé míry, je u AVNS řídké. Ustálená, konvenčně užívaná adjektiva se podílejí na zasazení textu do vyšší stylové roviny. Jejich obdobou jsou adverbiální určení v následujících větách: *král Přemysl pro takovou odpověď byl velmi hněviv* (1202); *kníže brabantský hněvem se rozlétiv, proti témuž Smilovi se postavil a velmi tuze rozběhl* (1273).

(b) Druhý typ adjektivního přívlastku **vyjadřuje hlavní lexikální význam celé substantivní fráze** – v případech, kdy přívlastek rozvíjí substantivum všeobecného významu (*věc, příhoda*).¹² Spočívá-li významové těžiště nominálního členu na přívlastku (případně na vedlejší větě nebo na širším kontextu, na který odkazuje zájmenný přívlastek, viz níže), jde o stylisticky podmíněnou multiverbizaci.¹³ Významově neurčitá substantiva rozvitá významově zatíženým přívlastkem najdeme v následujících

¹¹ Podobně postupuje SEIFERT (2004: 106, pozn. 71); týž autor uvádí, že některá FVG umožňují bližší charakteristiku abstrakta přívlastkem nebo (v němčině) první částí složeniny, a tak přispívají k informačnímu zhuštění v textu (2004: 105n.).

¹² J. GEBAUER píše, že substantivum obecného významu nebo „vyňaté k tomu cíli z kontextu“ má „expletivní“ úkol (1929: 152). Uvádí následující příklady: *věc, čin, nábytek, obyčej, hubenec, člověk, slovo* („napsav list zdržující tato slova“; tamtéž: 152–154).

¹³ Taková multiverbizace je typově odlišná od té, o které se běžně v souvislosti s AVNS hovoří: multiverbizaci při tvoření AVNS lze popsat schématem **V → Vk – Sa**, zatímco zde pojednávána multiverbizace stylově podmíněná probíhá podle schématu **Vk – Sa → Vk – (Adj – Sa)**. (Vysvětlení zkratk neuvedených ve 2. kapitole: **V** plnovýznamové sloveso – v protikladu ke kategoriálnímu –, **Adj** přídavné jméno.)

dokladech: *kterak pod takovými českými roztržkami hynou věci duchovní* (1225); *a vtom zastihla jej smrtečná příhoda* (1308). Stylistickou funkci druhého uvedeného příkladu prokazuje skutečnost, že v Hájkově textu máme doloženo jak plnovýznamové sloveso stejného významu (*umřítí* aj.), tak obdobné AVNS s plnovýznamovým substantivem (*smrt jej zachvátí*).

V některých spojeních se substantivum s širokým obecným významem lexikalizuje, takže ani není třeba významově zatíženého přívlastkového doplnění. Tak je tomu např. ve spojení *vésti svou věc* (přibližně s významem ‚žít, prosperovat, fungovat‘): *byl na Horách Kutných rod jeden a dosti bohatý, jenž slúli Ruthardové, ... a svú věc někteří z nich tak slavně vedli, jako by byli najznamenitější páni a hrabata* (1309). Toto spojení se svou ustálenou formou (s nutným přívlastňovacím zájmenem) frazeologizuje.

(c) Existuje ještě jeden typ adjektivního přívlastku, který vytváří se substantivem velmi těsné spojení: na místě **jmenného komponentu** stojí **víceslovný lexém** a atribut je **obligatorní** (*dáti se na službu boží, rozsévati slovo boží*; srov. i 5. kapitolu).¹⁴ V jiných případech tvoří adjektivum se substantivem aspoň zřetelný významový celek (např. u spojení *přijmouti českou korunu* je atribut s ohledem na kontext pleonastický).

(d) Vedle toho mají v Hájkově textu velkou důležitost referenční atributy **zájmenné**. Slouží vnitrotextovému navazování a podporují koherenci textu: odkazují na informace, jež byly podány dříve nebo budou podány později, a shrnují obsah větších textových pasáží: *Benátčané pak za takovou pomoc, kterúž jsú učinili, ...* (1202); *mohla by se taková věc tobě přihoditi, že by oni chtěli aby ty nevládl* (1224). Řidčeji také odkazují mimo text, na obecně známé věci a sdílené zkušenosti.

Zjistili jsme, že adjektivní přívlastky jsou ustálené: buď jsou (a) kvantifikační či kvalifikační, nebo (b) nesou lexikální význam místo rozvíjeného velmi obecného substantiva (*věc*) – v obou případech mají stylistickou funkci –, nebo konečně (c) tvoří se substantivem víceslovný lexém a přecházejí do terminologické oblasti (*služba boží*). Zájmenné atributy (d) slouží referenci a podporují koherenci textu. Přívlastek žádného z uvedených typů nenarušuje syntaktickou jednotu spojení a nebrání, abychom je považovali za AVNS, když navíc máme stejná nebo analogická AVNS doložena i bez atributu.

¹⁴ Případy jako *krve prolítí* nehodnotíme jako víceslovné lexémy (spojení substantiva s neshodným přívlastkem), ale jako konvenční zápis ustáleného kompozita.

5. Srovnání originálu a Sandelova překladu (se zřetelem k AVNS)

V této kapitole bude porovnán repertoár AVNS a dalších slovesně-jmenných spojení v českém originálu a raně novohornoněmeckém překladu Hájkova textu.

Řada AVNS si v obou verzích textu **doslovně odpovídá**. Pro příklad uveďme co nejrozdílnější typy spojení: *půjčiti (komu) vítězství – (jm.) Sieg verleihen*; *(ne)chýliti se k pokoji – sich zu (keinem) Frieden schicken*; *učiniti (koho) vítězitelem (nad kým) – (jn.) zu einem Uberwinder (über jn.) machen* (vše 1260); *kyselosti vyjdou (z čeho) – Meuterey entsteht (aus etw.)* (1413).

Vesměš si odpovídá také překlad AVNS, u nichž dochází ke specifickému typu oslabení původního významu slovesa: to se stává kategoriálním, když vyjadřuje samotné vykonání děje. Jde např. o uvedené *půjčiti (komu) vítězství* nebo synonymní *ukázati (komu) vítězství (nad kým)*, u něhož je nutně agentem Bůh, dále *zapomenouti se nad příměří* (jež implikuje, že král uskutečnil vojenské tažení) atd.

Shody AVNS v české a německé verzi Hájkovy *Kroniky české* dovolují uvažovat i o jiné, důsažnější věci, než je míra věrnosti překladatele Sandela Hájkovu textu. Ukazují totiž na blízkost repertoáru slovesně-jmenných spojení v příslušných vývojových fázích obou jazyků a v některých případech pravděpodobně také na schopnost jazyka, do kterého se překládalo, modelově vytvořit potřebný člen řady AVNS.

Tak věty se spojením *(u)činiti škodu*, v Hájkově textu mimořádně frekventovaným, jsou přeloženy více způsoby, ale pořád v nich zůstávají AVNS: *theten ... grossen Schaden*, 1254 (a další příklady); *ihme einen Schaden mit Diebstal zugefüget solte haben*, 1256 (a další příklad); *einen Angriff thun*, 1260. Navíc plnovýznamové sloveso v příkladu *jemu nic neškodilo* je přeloženo jako *dem Manne aber widerfuhr kein Schade*, 1256.

Doslovně se překládají AVNS s obligatorními atributy (srov. 4. kapitolu). Jde především o slovní zásobu z náboženské oblasti: *strach boží připadne (na koho) – die Straffe Gottes uberfällt (jn.)* (1260); *míti život věčný – das ewige Leben haben* (1414) atd.

Rozdíly v Hájkově a Sandelově repertoáru AVNS jsou několikerého druhu. Nejprve popíšeme ty, které jsou především **lexikální** povahy.

Je zajímavé sledovat, jakými různými způsoby jsou přeložena nejběžnější česká kategoriální slovesa. Podívejme se nejprve na *(u)činiti*. Některá AVNS je obsahující jsou nahrazena prostým slovesem – za *učiniti nadání* je *stiften*

(1255), za *činiti pomoc* sloveso *beystehen* (1260) – nebo jinou konstrukcí: např. *učiniti (komu) překážku – (jm.) sehr verhinderlich sein*; *činiti (komu) díky – (jm.) Danck sagen* (obojí 1260); *učiniti zmínku – (etw.) gedacht werden* (1414). Jinde jsou za něj různá kategoriální slovesa: *aufrichten, begehnen, erzeigen* (*učiniti milost – Gnade erzeigen*, 1260), *führen, halten, leisten* (*učiniti pomoc – Beystand läisten*, 1260), *machen, thun, zufügen* (srov. výše u *činiti škodu*). Další slovesa najdeme ve spojeních, jež jsou AVNS jen v němčině, např. *učiniti (koho komu: Kristu) poddaného – (jn.) zur (christlichen) Religion bringen* (1254); *učiniti (koho) zdravým – zur Gesundheit kommen* (1255, srov. i níže).

Také sloveso *býti* pojící se s abstraktním substantivem je vedle častého a očekávatelného *sein* nebo vynechání (vzniká tzv. přisudek jmenný) přeloženo dalšími způsoby: AVNS *býti ve zdraví* má jako ekvivalent volné spojení *in Gesundheit leben* (1260), spojení *(komu kde) není bezpečnost* odpovídá *(etw.) fällt (jm.) gefährlich vor* (1414; jindy psáno jako *fürfallen*).

Odhalíme na základě daného počtu dokladů **mezeru ve slovní zásobě?** Ukažme si, co může znamenat, pokud je v jednom z jazyků na místě AVNS plnovýznamové sloveso: AVNS *die Flucht geben* je v překladu za plnovýznamová slovesa *utéci* a *rozběhnouti se*, jako synonymum je ještě *prýč se obrátiti*; v překladu *počali utiekati* (1260) je opisně vyjádřen počátek děje. Hájek má ještě *obrátiť (koho) na běh*, přinutit (někoho) utíkat' přeložené jako *(jn.) in die Flucht schlagen* (1260). Tyto doklady nás nutí ověřit hypotézu, že v češtině Hájkovy doby nebylo slovesně-jmenné spojení typu *dát se na útěk*. Existuje spojení *běžeti na útky* a je ve staré češtině (BiblDrážď, BiblKoř, JakPost, RokMakMuz, KrčínHrad, BiblPraž aj.) a pak i v češtině doby střední (u Blahoslava) dostatečně doloženo,¹⁵ znamená však „běžet (jako) o závod“ (*útek* je za lat. *cursus*). Spojení *dáti se na útek* a *obrátiť se na útek* naproti tomu příliš dobře doložena nejsou: Má je pouze pozdně staročeská BřezKron, jejich varianty *dáti se v útky* a *obrátiť (se) na útky* se pak na počátku 18. století objevují u Bilovského. Spojení *býti na útěku* dokládá Rosův slovník. České doklady tedy (na rozdíl od německých) nenapovídají velkému rozšíření hledaných AVNS.

¹⁵ Staročeské doklady čerpáme z lístkového archivu oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i. Staročeské památky označujeme podle úzu publikace STAROČESKÝ SLOVNÍK 1968. Doklady z češtiny doby střední čerpáme z Tylova lístkového archivu, jež se v současnosti zpracovává a oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.

Do lexikální roviny rovněž řadíme **jinak motivované pojmenování téhož děje**, pokud je v obou jazycích nazírán z jiné (opačné) perspektivy: (*ne*) *navracovati se k pohanství – bey dem Christlichen Glauben bleiben* (1255); *míti (ke komu) lásku – Gunst (von jm.) nicht wenden* (1257). Za překladem plnovýznamového slovesa spojením může být snaha o **explicitnost**: tak se *ležeti* překládá *ein Läger haben* („vojenské ležení“), *bojovati (s kým)* spojením (*jm.*) *eine Schlacht liefern* (obojí 1260).

Za rozdíly mezi originálem a překladem mohou dále stát důvody **gramatické a komunikační**. Pokud je v obou jazycích AVNS, ale jiného typu, má jednu ze dvou následujících funkcí: První funkce spočívá ve vyjádření odlišné fáze děje nebo procesu, srov.: *nevole vzniknou – die Empörung ist* (1413); naopak *roztržka je – ein Zwispalt erhebt sich* (1415). K takovému vyjadřování jiných způsobů slovesného děje jsou AVNS velmi užitečným prostředkem, i když samozřejmě nikoliv jediným (srov. opat **stoje před králem řekl – der Abt hub an und sprach**, 1256). Zadruhé takový rozdíl v AVNS umožňuje užít ve větě jiný podmět, srov.: *míti odpověď – ein antwort geben* (1413 aj.) a výše uvedené *učiniti (koho) zdravým – zur Gesundheit kommen* (1255).

Rozdíly mezi originálem a překladem mohou být motivovány také snahou neopakovat táž slova, tedy **stylistickými** důvody. V českém textu jsou např. krátce za sebou AVNS *bitva se začne* a *bitva se počne*, v němčině znějí příslušná místa *als sich die Schlacht anfahen sollen* (!) a *so bald es aber zu Sträichen gerathen* (1260). Kreativní řešení (s významem „došlo k útoku“) umožnilo překladateli jemněji naznačit počátek děje.

Neshody mezi překladem a originálem mohou být podmíněny i **individuálním stylem překladatele**. Hodnotit po stylistické stránce jednotlivé příklady a odpovědět na otázku, zda jde na příslušných místech o zábavnost a expresivní vyjádření, nebo o „knižní“ prvky vysokého stylu, je však bez konfrontace s dalšími dobovými texty obtížné, proto je následující tvrzení pouze hypotézou: Na několika místech se zdá, že Sandel Hájkův text jakoby **zlehčuje a popularizuje**. Tak má na místě č. *ale on zanedbal jeti* n. frazém *etwas in Wind schlagen* (1415, z nové češtiny známe spojení *mluvit do větru* s týmž významovým prvkem nezájmu). Na místě českého *vejíti v zapomenutí* pak Sandel má *bisz es in Vergessenheit gestelt und Grasz darüber gewachsen* (rovněž 1415). Pokud v češtině na někom roste tráva, je po smrti; uvedené německé spojení má význam „být zapomenuto“ a je tedy synonymní k AVNS (*etw.*) *in Vergessenheit stellen*.

Další, specifický rozdíl, daný patrně **různými možnostmi obou jazyků**, spočívá v překladu českého AVNS do němčiny bez slovesa, pouhým předložkovým spojením: *poněvadž jest takový omyl učinil – von wegen dieser seiner Unbesonnenheit* (1256); *měl přijmí – mit dem zu Namen* (1260).

Srovnání Hájkova originálu se Sandelovým překladem a soustředění na slovesně-jmenná spojení nám umožnilo popsat jemné jazykové a stylové odlišnosti v obou verzích textu. Ve zkoumaných úsecích se také projevil nerovnoměrný výskyt AVNS odpovídající obsahu sdělení (srov. 3. kapitolu).

Při excerpci, zaměřené na porovnávání repertoáru slovesně-jmenných spojení, jsme také v originálu a jeho (velmi věrném) překladu zaznamenali několik dalších odlišností české a německé verze, které by stály za podrobnější analýzu: Jinak jsou kladeny marginálie. Sandel zřídka vynechává – v materiálu sondy jednou, patrně nedopatřením, vypadl odstavec; jindy zpravidla jde o podružné informace. Ojediněle se tlumí Hájkovy protiněmecké výpady nebo se čtenářům přibližují české realie.

Na závěr uvedme úsměvný detail – s tím, že překladatel na některých místech jakoby zlehčuje Hájkův text, jak bylo popsáno výše, možná souvisí překlad následujícího místa: pokud se klášter staví *lidskou štědrú pomocí*, vypadá to vznešeněji, než když se v překladu mluví o daních a nákladech (*der Leuthe reiche Stewr und Darlage*, 1259).

6. Závěr a výhledy

Několika poznámkami jsme komentovali jazyk a styl *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan. Hlavní úkol analýz, o které se poznámky opírají, spočívá v upozornění na to, jakými způsoby je možno zkoumat jazykové jevy starší češtiny. Abychom dosáhli závažnějších výsledků, bude dále třeba jednak srovnat Hájkův text s jinými, jednak výsledky s užitím statistických metod kvantifikovat. V případě AVNS bude zejména nutné sledovat jejich podíl na celkovém počtu predikátů a zohlednit přitom zastoupení nominalizovaných struktur (srov. slovesná substantiva a adjektiva citovaná ve 2. kapitole). Dostatečnou metodickou oporu k tomu poskytuje teoretická část SEIFERTOVY monografie (2004: 119n. a 134n.).¹⁶

¹⁶ Srov. její jasně formulovaný požadavek: „Eine empirische Untersuchung, die nach dem Anteil und der Bedeutung von Funktionsverbgefügen in einem Textkorpus fragt, muß daher von einer Beschreibung der gesamten syntaktischen Verhältnisse ausgehen.“ (SEIFERT 2004: 113)

PRAMĚNY

- HÁJEK Z LIBOČAN, V. (1541) *Kronika česká*. Praha: J. Severýn a O. Kubeš, Knihopis č. K02867. Elektronický přepis částí textu pořízený Janem Linkou z ÚČL AV ČR (v transliteraci).
- HÁJEK Z LIBOČAN, V. (1596) *Böhmische Chronica Wenceslai Hagecii*. Přel. J. Sandel. Prag: M. Pštros. Knihopis č. K02868.
- HÁJEK Z LIBOČAN, V. (1981) *Kronika česká. Výbor historického čtení*. Ed. J. Kolár, Praha: Odeon.

LITERATURA

- ČERMÁK, F. (1974) Vícelslovná pojmenování typu verbum – substantivum v češtině (Příspěvek k syntagmatice tzv. abstrakt). *Slovo a slovesnost* 35, 1974, č. 4, s. 287–306.
- GEBAUER, J. (1929) *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*. Ed. F. Trávníček, Praha: Česká akademie věd a umění. (K dispozici je i reprint z r. 2007.)
- HELBIG, G. (1984) Probleme der Beschreibung von Funktionsverbgefügen im Deutschen. In: G. H.: *Studien zur deutschen Syntax. Band 2*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 1984, s. 163–188.
- KARLÍK, P. (2002) Analytické predikáty. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 339n.
- KOLÁR, J. (1981) Hájkova Kronika a česká kultura. In: HÁJEK Z LIBOČAN 1981, s. 7–24.
- KRALČÁK, L. (2005) *Analytické verbo-nominálne spojenia v slovenčine: Synchrónno-diachrónny pohľad*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- MACHÁČKOVÁ, E. (1983) Analytické predikáty. Substantivní názvy dějů a statických situací ve spojení s funkčními slovesy. *Jazykovědné aktuality* 20, 1983, č. 3 a 4, s. 122–176.
- MARTÍNEK, F. (2008) *Analytická verbonominální spojení v Hájkově Kronice české (1541)*. Diplomová práce FF UK (obhájená 2008), 144 s. + 19 s. příloh.
- MARTÍNEK, F. (v tisku) K analytickým verbonominálním spojení v Hájkově *Kronice české (1541)*. In: Kováčová, V. (ed.) [sborník příspěvků ze 17. Kolokvia mladých jazykovedců], v tisku.
- NĚMEC, I. (1968) *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia.
- POLENZ, P. von (1963) *Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache in der rationalisierten Welt*. Düsseldorf: Schwann.
- SEIFERT, J. (2004) *Funktionsverbgefüge in der deutschen Gesetzessprache (18.–20. Jahrhundert)*. Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag.
- STAROČESKÝ SLOVNÍK (1968) *Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratek*. Praha: Academia.
- ZIKÁNOVÁ, Š. (v tisku) *Slovosled ve starší češtině (1500–1620): Postavení syntetického přísudku ve větě hlavní*. Disertační práce obhájená na FF UK v říjnu 2006, 286 s. Pracoval jsem s elektronickým dokumentem ve formátu pdf, vytvořeným v říjnu 2006.

MGR. FRANTIŠEK MARTÍNEK

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, v. v. i.

<martinek@ujc.cas.cz>